

MELLEM KVINDEKAMP OG MILJØKRISE

Økofeminismens indtog i den danske kvindebevægelse

Af:
Stine Søby Fogh
Historie

ABSTRACT: This article explores the emergence of ecofeminism in 1970s Denmark through a dual focus. First, it analyses two foundational voices — Ninon Schloss and Lis Thorbjørnsen — and their diverging positions on the relationship between gender, nature, and societal change. Second, it explores the public debate in the newspaper *Information* in 1977 between ecofeminists and other parts of the women's movement. The study reveals internal ideological differences within ecofeminism as well as its contested status within the broader women's movement in the 1970s, highlighting ecofeminism's role as both a feminist critique and a political response to ecological crisis.

NØGLEORD: Økofeminisme, miljø, Danmark, 1970'erne, feminisme

Introduktion

Klimaforandringer og økologisk ustabilitet er i dag en uomtvistelig realitet, mens kønsforskning og kampe for ligestilling i disse år oplever modstand fra konservative bevægelser. Samtidigt er spørgsmål om klima og miljø blevet debatteret og anskuet fra mange vinkler, blandt andet ud fra kønsperspektiver. I en dansk kontekst har miljøbevægelsen NOAH og dens undergruppe ØkoKøn i de seneste år arbejdet ud fra en økofeministisk forståelse af klima- og miljøkriser, der betoner, at ”Kønsretfærdighed og miljøretfærdighed er uadskilligt” (Noah.dk).

Men den økofeministiske kobling mellem miljøforandringer og køn er ikke ny. Allerede i 1974 opstod begrebet *økofeminisme*, og samme år dukkede begrebet op i Danmark, da rødstrømpen Ninon Schloss tog begrebet til sig og dannede gruppen Økofeministerne. Økofeminismen har været til stede i Danmark siden begrebets fødsel, og den feministiske retning i Danmark var omdrejningspunkt for en diskussion i kvindebevægelsen i sidste halvdel af 1970’erne. I denne artikel analyserer jeg, hvordan økofeminismen blev formet og modtaget af den danske kvindebevægelse i 1970’erne, og hvilke ideologiske brudflader, der opstod i mødet mellem kvindekamp og miljøsag. Min analyse af økofeministernes dialog med kvindebevægelsen bidrager til et historisk perspektiv af sammenvævninger mellem køn, rettigheder, klima og miljø, der fortsat præger nutidige anskuelser af ligestillings- og klimapolitik.

Trods økofeminismens tidlige tilstedeværelse i Danmark, er der skrevet betydeligt lidt om økofeminismens indtog, positioner og kampe. Drude Dahlerup har som den eneste berørt Økofeministerne som gruppe i sit centrale tobindsværk om Rødstrømpebevægelsen. Dahlerup fremhæver Økofeministerne som en gruppe, der var i konflikt med dele af kvindebevægelsen og den ikke-feministiske venstrefløj. Ifølge Dahlerup kritiserede Økofeministerne såvel nye som etablerede strømninger i kvindebevægelsen for at prøve at tilpasse kvinden til patriarkatet og vækstsamfundet. Modsat mente kvindebevægelsen, at Økofeministerne var reaktionære og idealiserede moderskabet, mens den ikke-feministiske venstrefløj anså Økofeministerne som et meget problematisk element i

kvindebevægelsen. Modstanden mod den økofeministiske gruppe medførte, at Rødstrømpebevægelsen i højere grad tog afstand fra gruppen, og gruppen blev ekskluderet fra Kvindehuset i København (Dahlerup 1998, bind 2: 81-82). Dahlerups bidrag indrammer gruppen, men økofeminismens indtog, positioner og dens konflikt med kvindebevægelsen er underanalyseret i den eksisterende forskning.

Denne artikel giver et indblik i økofeminismens indtog, positioner og konflikten med kvindebevægelsen i 1977. Artiklen bidrager til en nuancering af Økofeministerne som gruppe. Dahlerup har fremhævet Lis Thorbjørnsen som en skikkelse i Økofeministernes tidlige år, mens Thorbjørnsens værk *De kvindelige værdier* fra 1975 bruges af Dahlerup som eksempel på en feministisk essentialisering af køn (Dahlerup 1998, bind 2: 80-81). Min analyse tager udgangspunkt i Thorbjørnsens værk, men også Ninon Schloss' centrale kronik om økofeminisme fra 1974 samt andre økofeministers og personer fra kvindebevægelsens indlæg i Information i 1976 og 1977. Med dette udgangspunkt, argumenterer jeg for, at de tidlige økofeministiske koblinger mellem køn og natur i 1970'erne ikke var et samlet standpunkt, med udtrykte divergerende positioner indenfor økofeminismens tidlige år. Ligeledes udfolder og nuancerer jeg de økofeministiske positioner og gruppens konflikt med kvindebevægelsen med udgangspunkt i skriftlige indlæg i Information. Undersøgelsen giver et væsentligt indblik i økofeminismens indtog og tidlige positioner i Danmark samt belyser en flig af kvindebevægelsens dialog om køn, klima og miljø i perioden.

I denne artikel analyserer jeg økofeminismens indtog og debatten derom i 1970'ernes Danmark. Først redegør jeg for økofeminisme som begreb i 1970'erne og den miljøpolitiske kontekst i 1960'erne og 1970'erne, som økofeminismen i Danmark opstod i. Herefter introducerer og skitserer jeg to tidlige økofeministiske divergerende stemmer fra 1974 og 1975: Ninon Schloss og Lis Thorbjørnsen. Derefter følger min analyse af kvindebevægelsens debat om økofeminisme, der manifesterede sig i udvalgte indlæg fra Information i hovedsageligt 1977. Debatten fandt sted efter en udelukkelse af Økofeministerne fra Kvindehuset i København og Kvindefestivalen. Dialogen resulterede i, at Økofeministerne fik mulighed for at deltage i Kvindefestivalen i 1977 alligevel. Med henblik på at forstå debatten, identificer jeg brydninger og positioner. Jeg skelner mellem den interne uenighed i økofeminismen og konflikten mellem økofeminister og kvindebevægelsen,

herunder rødstrømpebevægelsen. Trods Økofeministernes produktion af interne tidsskrifter, fokuserer jeg i denne artikel på den offentlige, skriftlige debat i Information mellem økofeminister og kvindebevægelsen for at belyse dialogen om køn, klima og miljø. Gennemgående i artiklen er, at den refererer til bestemte historiske og diskursive konstruktioner af køn, natur og miljø. Disse forstås i analysen som de betydninger, begreberne blev tillagt af økofeminister og kvindebevægelsen i perioden, snarere end binære, biologiske eller essentialistiske kategorier.

Økofeminisme som begreb i 1970'erne

Begrebet økofeminisme blev introduceret i 1974 og bliver tilskrevet Françoise d'Eaubonne. I bogen *Le Féminisme ou la Mort* foreslog d'Eaubonne, at økofeminismen var løsningen på den globale miljøkrise. Ifølge d'Eaubonne var miljøkrisen og underordningen af kvinder forbundet i kraft af deres fælles undertrykker, det patriarkalske samfund. Den kønnede undertrykkelse var indlejret i det kapitalistiske, industrialiserede samfundssystem. Et system, der var skabt af de patriarkalske samfundsstrukturer, men også skabte miljøkrisen og udnytter jordens ressourcer. Et økofeministisk argument i tiden var, at kvinden grundet disse samfundsstrukturer måtte gøre op med det herskende system og omvælte det (Gorrecki 2022).

I 1970'ernes økofeministiske terminologi blev kvinden tillagt særlige egenskaber og dermed en specifik forbindelse til naturen. Den antagede forbindelse pegede på kvindens særlige rolle i at udfordre undertrykkelsen af naturen og håndtere miljøproblemer, men hvilke egenskaber der blev tillagt kvinden, var omdiskuteret og fortolket forskelligt af økofeministerne. Nogle økofeminister argumenterede for, at det særlige bestod i den biologiske evne til at reproducere. Andre, såsom d'Eaubonne, pegede på, at forbindelsen snarere udsprang af en fælles erfaring af patriarkalsk undertrykkelse (Warren 2001: 5495-5499). Løsningen på miljøproblemer var i denne optik at skabe en anden kultur og dermed et andet system med andre værdier end de patriarkalske (Danielsen 1996: 24-44). Økofeministernes interne uenighed om hvad der konstituerede forbindelsen mellem kvinde og natur pegede på, at økofeminismens allerede fra begyndelsen rummede forskellige positioner og fortolkninger.

K. J. Warren identificerer brydninger i og teoretiske forgreninger af økofeminismen. Warren skelner mellem de såkaldte retninger kulturel økofeminisme, social økofeminisme og materialistisk økofeminisme. Ifølge Warren dominerede den kulturelle økofeminisme som teoretisk udgangspunkt i 1970'erne, men senere opstod der brudflader og nye teoretiske retninger indenfor økofeminismen. Det var særligt koblingen mellem køn og natur, der lagde til grund for en videreudvikling af social økofeminisme og materialistisk økofeminisme. Social økofeminisme opstod som en udfordring af den kulturelle økofeminisme og kritiserede den for essentialisme, universalisme og ahistoricisme. Social økofeminisme anså forholdet mellem køn og miljø som en sociokulturel konstruktion og fokuserede på konkrete undertrykkelsesstrukturer. Marxistisk økofeminisme anså relationen som både socialt konstrueret og biologisk påvirket qua bestemte kropes reproduktive evner. Her var det den materielle og politiske relation mellem køn og natur, der var interessant og blev påvirket af økonomiske systemers undertrykkelse (Warren 2001: 5495-5499).

Miljø kommer på dagsordenen

Økofeminismen blev debatteret i en tid, hvor miljø var på dagsordenen i Danmark. I 1960'erne kom et øget fokus på forurening og en opblomstrende alternativ politisk kultur. Der var studenteroprør på Københavns Universitet i 1968. Miljøorganisationen NOAH blev oprettet i 1969. Tiden var præget af ungdomsoprøret. I 1973 vedtages Danmarks første samlede miljøbeskyttelseslov, og senere samme år oprettes et selvstændigt miljøministerium under Anker Jørgensens socialdemokratiske regering. (Farbøl, Sørensen og Olesen 2018; Jamison 1990: 67-88). Økofeminismen i Danmark var en del af den alternative politiske kultur både i kraft af ønsket om et opgør med det nuværende system, men også grundet dets rødder til Rødstrømpebevægelsen (Dahlerup 1998, bind 2: 80-81).

Økofeminismen skrev sig ind i en kritik af kapitalismen og miljøproblemer, der havde et stigende globalt fokus. Allerede inden oliekrisens udbrud i 1973 og rapporten *Grænser for vækst* i 1972, beskæftigede miljøorganisationen NOAH sig med vækstkritik. Hougaard betragter denne vækstkritik som en moddiskurs til venstrefløjens parlamentariske vækstopoptimisme. Samtidigt havde Socialdemokratiet og DKP allerede miljømæssige forbehold overfor vækst. Oliekrisens udbrud i 1973 populariserede vækstdebatten (Hougaard 2015: 17-20, 99). Det øgede fokus på vækst tog

blandt andet udgangspunkt i *Grænser for vækst*, der pegede på, at befolkningstilvækst, forbrug og forurening ville true menneskehedens levevilkår. Rapporten præsenterede et ønske om at gøre op med vækstparadigmet, men også en ny miljøforståelse. Miljødebatten skiftede fra at være lokalt fokuseret på forurening af luft og vand til at være globalt fokuseret på ressourcemangel, energikrise og overbefolkning. Man blev opmærksom på, at miljøudfordringer gjaldt både lokalt og globalt (Farbøl, Sørensen og Olesen 2018; Fog 2010).

Miljø blev i perioden et grundbegreb, som man var nødt til at forholde sig til, men debatten oplevede et skifte i 1970'erne. På den ene side blev opgøret med vækstparadigmet mere udbredt på venstrefløjen, hvor blandt andet den socialdemokratiske minister Ivar Nørgaard tog idéen om et nulvækstsamfund til sig. Nørgaard udgav tre kronikker om et muligt nulvækstsamfund i Politiken i 1975, men hans standpunkt blev kritiseret af politikere og centrale personer i fagbevægelserne for at være utopisk, urealistisk og uden stillingtagen til økonomisk ulighed. (Danielsen 2021: 50-54; Fog 2010; Hougaard 2015: 17; Nørgaard 1975). Samtidigt manifesterede det nye fokus på miljø sig i stiftelsen af organisationer som Organisation om Oplysning til Atomkraft i 1974 og Organisationen for Vedvarende Energi i 1975. Tilblivelsen og udviklingen af disse organisationer afspejlede et nyt fokus på teknologiske løsninger og senere en professionalisering i organisationerne (Jamison 1990: 90-119). Forskeren Francis Sandbach sporer et skifte i miljødebattens diskurs i 1972 med udgangspunkt i amerikanske og engelske forhold. Inden skiftet var diskursen radikal og konservativ. Den opstod i kølvandet på miljøbevægelsernes fremkomst og rapporten *Grænser for vækst*. Med skiftet i 1972 blev den generelle diskurs mere løsningsorienteret, optimistisk og med et teknologisk fokus. Den var formet af økonomiske og politiske forandringer. Dette skifte i miljødebatten er også repræsentativ for den danske miljødebats udvikling i 1970'erne, hvilket blandt andet afspejles i de nye miljøorganisationer og deres organiseringsformer (Sandbach 1978: 495-496, 512; Jamison 1990).

Økofeminismens første stemmer i Danmark

I november 1974 skrev Ninon Schloss kronikken "Økofeminisme?" og foreslog, at kvindebevægelsen burde tænke den økologiske krise ind i kvindesagen (Schloss 1974). Efter årsskiftet blev gruppen Økofeministerne dannet på baggrund af Schloss' kronik (Thorbjørnsen 1977). Økofeministerne

voksende ud af kvinde- og Rødstrømpebevægelsen. Schloss selv var med til at starte den første rødstrømpegruppe i 1970 og fremhæves af Dahlerup som en af de mere kendte personer i bevægelsens københavnske miljø (Dahlerup 1998, bind 1: 171, 468-469; Kruckow 2023). Rødstrømpebevægelsen var et opgør med og en forlængelse af den nye venstrefløj (Holgersen mfl. 1970). Den var kendetegnet som en græsrodsbevægelse med en flad gruppestruktur og aktivisme. Bevægelsen kollektiverede kvinders individuelle erfaringer gennem basisgrupper og italesatte kønnet ulighed (Dahlerup 2018: 15-17). Denne praksis blev videreført til Økofeministerne. Økofeministerne organiserede sig også i basisgrupper, havde en flad gruppestruktur, holdt sommerlejre og lavede aktivisme (Thorbjørnsen 1977). I løbet af gruppens første år udkom udgivelser og artikler, der giver et indblik i økofeminismens indtog i den danske kvindebevægelse.

I det følgende kapitel undersøger jeg de første danske stemmer i økofeminismens begyndelse med udgangspunkt i Ninon Schloss' kronik fra 1974 og Lis Thorbjørnsens bog *De kvindelige værdier* fra 1975. I værket *Rødstrømperne* fremhæver Dahlerup Lis Thorbjørnsen som en central stemme i økofeminismen første par år, men inddrager ikke Ninon Schloss som en økofeministisk stemme (Dahlerup, bind 2: 80-82). I min undersøgelse repræsenterer disse forfattere for centrale, men forskellige positioner indenfor økofeminismens spæde år. Generelt for Thorbjørnsen og Schloss er, at de begge var aktive debattører om kvindepolitik. Dahlerup fremhæver Ninon Schloss som en af de tidlige, mere kendte skikkelser i Rødstrømpebevægelsen med forbindelse til venstrefløjen. I løbet af 1970'erne engagerede Schloss sig redaktionelt i Rødstrømpebevægelsens blad *Kvinden* og venstrefløjens centrale tidsskrift *Politisk Revy*. Som en af de få rødstrømper meldte hun sig ind i Socialdemokratiet i 1975 og etablerede en af partiets første kvindegrupper (Dahlerup 1998, bind 1: 171; Ibid., bind 2: 22, 169, 203, 205; Kruckow 2023). Lis Thorbjørnsen og hendes bog *De kvindelige værdier* placeres af Dahlerup som en af de økofeministiske stemmer i kvindebevægelsen. Ifølge Dahlerup, var Thorbjørnsen allerede en aktiv skriftlig debattør om kvindepolitik i 1960'erne, men med udgivelsen af sin bog i 1975 bliver hun en økofeministisk stemme, der essentialiserer køn og argumenterer for, at kvindelige værdier kan redde jorden (Dahlerup 1998, bind 2: 80-81). Kendetegnende for Schloss og Thorbjørnsen er, at de indtog et økofeministisk standpunkt, var medlemmer af Økofeministerne og bidrog aktivt til debatten om kønspolitiske spørgsmål i 1970'erne. Jeg argumenterer for, at det er centralt at medtage både Schloss' og Thorbjørnsens bidrag

for at forstå økofeminismens første stemmer i Danmark. Det følgende vil udfolde deres økofeministiske positioner.

Ninon Schloss' sammenkobling af miljøkrise og kvindesag

Ninon Schloss argumenterede i sin kronik "Økofeminisme?" for, at kvindebevægelsen burde medtænke den økologiske krise i kvindesagen, da krisen kunne påvirke ligestillingen og bevægelsens politiske indhold. Schloss' argumenter er formet af en marxistisk forståelsesramme, økosocialistiske argumenter og samtidens nye miljøforståelse. Hun argumenterede, at miljøproblemet blev kendetegnet af ressourcemangel, forurening, overforbrug og befolkningstilvækst. Dermed var hun formet af sin samtids diskurs med fokus på væstkritik og ressourcemangel. Ifølge hende, blev miljøkrisen skabt af det kapitalistiske system og borgerne gennem deres forbrugsmønstre og ressourceforbrug. Alle var ansvarlige for miljøproblemet uanset køn. Schloss argumenterede for, at miljøproblemer og ligestilling hang sammen, og at "Den økologiske bevidsthed må betyde en skærpelse for kønskampen" (Schloss 1974).

På den baggrund advarede Schloss om, hvad der kunne ske, hvis ligestillingen ikke blev realiseret i tide: miljøkrisen risikerede at forstærke kønnet ulighed. Hvis ligestillingen ikke blev opnået, inden miljøkrisen for alvor ramte, ville det betyde en tilbagegang for ligestillingen i hjemmet og på arbejdsmarkedet. Sænket energiforbrug, reparationer og genanvendelse ville gøre, at maskiner ikke kunne erstatte arbejdet i hjemmet, hvormed der var brug for mere manuelt arbejde. Behovet for manuelt arbejde ville ifølge Schloss udvide kvindens pålagte arbejde i hjemmet (Schloss 1974). Det er tydeligt, at løsningerne for den økologiske krise og kønnet ulighed forudsatte hinanden for Schloss.

Schloss modgik en marxistisk vækstorienteret forståelse af ligestillingen og et feministisk argument om, at industrialiseringen ville frigøre kvinder økonomisk og dermed underforstået øge ligestillingen. Med udgangspunkt i arbejdsdelingen på arbejdsmarkedet, argumenterede Schloss, at kvinder stadig blev underordnet i et kapitalistisk samfund. Ifølge Schloss, kunne kvinders arbejde karakteriseres som det kedeligste og dårligste betalte. Hvis kvindebevægelsen ikke fokuserede på "et samfund med en mindre energikrævende produktion, bliver resultatet større og større

automatisering og mere og mere idiotarbejde til kvinder” (Schloss 1974). Hun mente, at fagforeninger skulle prioritere miljø fremfor højere lønninger. Manglende lighed i industrien, arbejdsfordeling og miljøproblemer blev koblet sammen med kapitalismen (Schloss 1974).

I kronikken fremstillede Ninon Schloss, at ”kvinder har særlige interesser i vore søster, moder jords fremtid” (Schloss 1974), og derfor burde miljøproblemer være en kvindesag. Jeg vil hævde, at Schloss’ kobling mellem kvinder og natur minder om d’Eaubonnes argumentation, fordi sammenkoblingen eksisterer qua kvindens og naturens fælles erfaring af systemets undertrykkelse. Samtidigt beskrev hun jorden i feminine vendinger. Hun havde dog ikke læst d’Eaubonne. Hun skrev i en boganmeldelse i Information i 1975 om den norske bog *Vil vi sprelle med? En bok om kvinner og olje*. ”Dette er den første økofeministiske bog, der er falder mig i hænde” (Schloss 1975). Jeg antager, at hun havde hørt om begrebet økofeminisme inden udgivelsen af kronikken i 1974, selvom hun ikke havde læst d’Eaubonne. Schloss’ kronik indikerer, at økofeminismen var ved at sprede sig i Europa.

Jeg identificerer Schloss som en kulturel økofeminist i lyset af Warrens kategorisering af økofeministiske retninger, fordi Schloss kollektiviserede kvinders erfaring, anskuede en fælles interesse i miljøet og iscenesatte jorden som noget feminint. I sin kronik fremstillede hun kvindens forbindelse til naturen som en fortælling om kollektiv undertrykkelse. Min analyse viser, at Schloss ikke ønskede en direkte samfundsomvæltning, men derimod at samfundet blev ændret nedefra af individer, fagforeninger og bevægelser. Hun så nærsamfund som en del af løsningen, men foreslog ikke socialisme. Kronikøren ønskede ikke at overbevise om en samfundsomvæltning, men derimod skabe opmærksomhed på forbindelsen mellem miljøsagen og kvindesagen. Kvindebevægelsen burde ifølge Schloss forholde sig til den økologiske krise (Schloss 1974).

Lis Thorbjørnsens biologisk-deterministiske økofeminisme

Lis Thorbjørnsens bog *De kvindelige værdier* udkom i 1975 og præsenterede anderledes argumenter for økofeminisme, der adskiller sig fra Ninon Schloss’ økofeministiske position. Hun byggede sin argumentation op omkring myter, litteratur, populærkultur og feministiske teoretikere som Simone de Beauvoir og Aleksandra Kollontaj. Hun nævner også kort Françoise d’Eaubonne (Thorbjørnsen

1975: 75-75, 84-85). Thorbjørnsen ønskede et opgør med det, som hun kaldte mandssamfundet, og skabelsen af:

et system i økonomisk - og økologisk - ligevægt. [...] Et samfund hvor befolkningsmængde og produktivitet er konstant [...] Et samfund, der ikke har effektivitet, produktion og økonomisk vækst som kriterier, men de kvindelige værdier (Thorbjørnsen 1975: 77).

Thorbjørnsen fremhævede de kvindelige værdier som løsningen på miljøproblemerne, mens hun samtidigt talte ind i samtidens vækstkritik. Hun forholder sig til rapporten *Grænser for vækst* og skriver i lighed med rapportens diskurs om overbrug, ressourcemangel, befolkningsmængde og menneskehedens overlevelse. Ifølge hende er det tydeligt, at der findes anden vækst end økonomisk vækst, idet kvinder kan skabe cyklisk vækst på grund af deres reproduktive evner (Ibid.: 68-71, 77-78). Menneskeheden kan overleve ifølge Thorbjørnsen overleve, hvis samfundet vejledes af kvinder og formes af såkaldte kvindelige værdier som "kærlighed, følsomhed, omsorg for andre" (Ibid.: 65).

Thorbjørnsens argument om kvindelige værdier er rodfastet i biologien, men samtidigt kan de kvindelige værdier spredes i samfundet. Jeg tolker Thorbjørnsens argumentation som udtryk for, at hun opfatter køn som grundlæggende biologisk determineret, men samtidigt påvirkeligt og formbart af sociokulturelle normer og værdier. Derfor er jeg enig i Dahlerups udlægning om, at Thorbjørnsen underspillede det biologiske element til fordel for det sociale (Dahlerup, bind 2: 81). Thorbjørnsen forholdt sig til uenigheden i samtidens feministiske kredse om de såkaldte kvindelige værdier var skabt af biologi eller kultur, men ifølge hende var det:

ligegyldigt, om disse værdier er blevet kvindelige værdier fordi de er mere rodfastet i kvindens natur end i mandens, eller fordi magthaverne, mændene, fik kvinde til at leve ud fra disse værdier i ønsket om at kunne undertrykke hende (Ibid.: 88).

Min analyse tydeliggør, at Thorbjørnsens økofeministiske position adskiller sig fundamentalt fra Schloss' standpunkt, selvom de begge kan fremhæves som kulturelle økofeminister ud fra Warrens terminologi. Schloss tillagde kvinder en kollektiv interesse i miljøspørgsmålet, idet løsninger for den økologiske krise og kønnet ulighed for hende forudsatte hinanden. Modsat mente Thorbjørnsen, at såkaldte kvindelige værdier var løsningen på miljøproblemerne, og at samfundet skulle formes

derefter for at gøre op med vækstsamfundet og sikre menneskehedens overlevelse (Thorbjørnsen 1975: 77-78, 101).

To divergerede positioner i økofeminismens første år

Ninon Schloss og Lis Thorbjørnsen repræsenterer to divergerende positioner indenfor økofeminismens første år i Danmark, hvilket jeg uddyber i det følgende. Hvor Schloss var mere fokuseret på en reformation af samfundet nedefra, ønskede Thorbjørnsen en konkret omvæltning af samfundet fremfor en tilpasning til det eksisterende vækstsamfund. Fælles for dem er sammenkoblingen mellem kvinde og natur, miljøkrise og kønnet undertrykkelse, fokus på ressourcemangel, overbefolkning og befolkningstilvækst samt en kritik af den eksisterende kvindebevægelse og feministiske teori.

I den økofeministiske kritik af den feministiske teori og kvindebevægelsen anser jeg Thorbjørnsen som mere radikal, idet hun udtaler: "De sædvanlige kvindekamp-teoretikere er optaget af at integrere kvinder i et mandssamfund og overtage dets værdier" (Thorbjørnsen 1975: 65). Hvor Schloss foreslog at inkludere det økologiske perspektiv i kvindebevægelsen, mente Thorbjørnsen, at kvindebevægelsen havde overtaget det patriarkalske samfunds værdier såsom egoisme og egocentri. Thorbjørnsen eksemplificerede det med, at kvindebevægelsen "ser ned på ubetalt arbejde og kæmper for at også kvinderne skal ind i markedsøkonomien" (Thorbjørnsen 1975: 65). Thorbjørnsen havde et centralt kritikpunkt: Kvindebevægelsen havde tilpasset sig vækstsamfundet fremfor at forandre det. Hun mente, at bevægelsen opfattede ligestilling som, at kvinder skulle handle ligesom mænd, præstere i kultur- og erhvervslivet og støtte op om vækstparadigmet, forurening og overforbrug (Ibid.: 90). Ifølge Thorbjørnsen, støttede kvindebevægelsen en kultur, der skabte miljøproblemer, mens de kritiserede hjemmegående og miljøvenlige husmødre for ikke at tilpasse sig systemet.

I min analyse fremgår det, at Schloss ønskede, at en økofeministisk tankegang indfandt sig i kvindebevægelsen, mens Thorbjørnsen ønskede at ændre ikke blot kvindebevægelsen, men også samfundet mere radikalt. Familiestrukturer, kulturliv, børnepasning, synet på sex og teknologi måtte ændres (Ibid. 89-120). Begge aktører ønskede, at mænd og kvinder fik "deltidsarbejde ude og er fælles om husarbejde og børnepasning" (Thorbjørnsen 1975: 94). Thorbjørnsen mente, at

ordningen ville frigøre kvinden og manden fra systemets kønsroller. Hvor Schloss ikke fokuserede på en fuldstændig samfundsomvæltning, ønskede Thorbjørnsen et samfund præget af lavvækst og decentraliseret socialisme (Thorbjørnsen 1975: 128).

Jeg argumenterer for, at de to aktører præsenterer to poler inden for den kulturelle økofeminisme i økofeminismens spæde år i 1974-1975. De delte en forestilling om en kollektiv kvindelig erfaring og bar præg af den væstkritiske diskurs, men positionerede sig forskelligt, når det gældte forholdet mellem natur og kvinde og hvilke midler, der skulle til for at opnå ligestilling og løse miljøproblemer. Thorbjørnsens bog medtog i højere grad spørgsmålet om cyklisk vækst og kritikken af vækstsamfundet, mens Schloss' intention med kronikken var at samtænke miljø og kvindesag i sin kronik. Deres divergerende definitioner af kvinde og natur var centrale, men de var også forment af forskellige referencerammer. Schloss forholdt sig til marxistisk teori og egne erfaringer. Thorbjørnsen havde en udvidet referenceramme og trak ikke kun på feministisk teori, men også myter og populærkultur. De havde ligeledes divergerende holdninger til kvindebevægelsen. Argumenterne i de to udgivelser var vidt forskellige, hvormed aktørerne udfoldede to centrale standpunkter inden for økofeminismens første år i Danmark. Min analyse af de to positioner viser, at der allerede fra økofeminismens indtog var interne brudflader fremfor et samlet standpunkt i gruppen Økofeministerne.

Debatten om økofeminisme i 1977

I 1976 opstod der en konflikt mellem Økofeministerne og andre dele af kvindebevægelsen, hvilket udviklede sig til gruppens eksklusion fra Kvindehuset og Kvindefestivalen i 1977. I månederne juli til september i 1977 fulgte en skriftlig debat i Information, hvor min undersøgelse tydeliggør brudflader mellem den økofeministiske gruppe og andre dele af kvindebevægelsen, særligt rødstrømperne. Debatten resulterede i, at Økofeministerne fik lov til at blive repræsenteret ved Kvindefestivalen i 1977 alligevel. Indlæggene uddyber ikke, hvorvidt gruppen fik adgang til at bruge Kvindehuset igen. I dette kapitel belyser jeg debatten mellem de forskellige parter og identificerer positioner, argumenter og brydninger.

Rødstrømpen Ingrid Hinds anmeldelse ”Hvor langt kan vi nå med det gode?” af Thorbjørnsens bog i Information kan tolkes som om, der allerede i 1976 var en begyndende konflikt mellem Økofeministerne og andre dele af kvindebevægelsen. I perioden var Ingrid Hind ansat i NOAH omkring miljø- og vækstproblemer og var derfor optaget af miljøproblemer. Samtidigt var hun med i redaktionen på Rødstrømpebevægelsens blad *Kvinder* (Dahlerup 1998, bind 1: 580; Hind 1976). Hun var uenig med Lis Thorbjørnsens udlægning og kritik af kvindebevægelsen. Ifølge Hind, tog Thorbjørnsen ikke stilling til ulighed mellem klasser. Hind argumenterede, at kvinders indflydelse burde trænge ind overalt og dermed også på arbejdsmarkedet (Hind 1976). Hinds problematisering af bogen fremhæver, at dele af kvindebevægelsen var uenige med Økofeministerne. Debatten om økofeminisme begyndte dog først for alvor på skrift i en række indlæg i Information i juli til september 1977. Forud var der sket en udelukkelse af Økofeministerne fra diverse feministiske fora: De måtte ikke bruge Kvindehusets lokaler i København og måtte ikke have en bod ved Kvindefestivalen. Lis Thorbjørnsen forholdt sig til udviklingen i kronikken ”Er økofeministerne reaktionære?”, hvorefter medlemmerne i Økofeministerne Kirsten Aggerholm, Kis Kapel og Marianne Jensen skrev ”Økofeministerne med til kvindefestival”.

I min analyse forstod og forklarede de to økofeministiske afsendere udelukkelsen af Økofeministerne og kritikken af dem som gruppe forskelligt. Desuden var det forskelligt, hvordan disse aktører definerede, hvad det ville sige at være økofeminist. Aggerholm, Kapel og Jensen pegede på misforståelser, om hvad Økofeministernes dagsorden var. Det understøttede Thorbjørnsen, men

hun mente også, at udelukkelsen handlede om politisk uenighed. Aggerholm, Kapel og Jensen brugte Schloss' argumenter og forholdt sig ikke til Lis Thorbjørnsens udgivelse i 1975. For dem, var økofeminismens opgave at forbinde økologi, socialisme og kvindekampen. Ulighed mellem klasser og køn samt miljøproblemer var alle kvindesager. De fokuserede på Økofeministernes minimale skriftlige materiale om emnet, mens Thorbjørnsen vægtede rødstrømpers kritik af økofeminismen. Rødstrømpebevægelsens kritik gik ifølge Thorbjørnsen på, at økofeminismen var reaktionær, og at kvinden kom tilbage i deres førindustrielle position. Thorbjørnsen afviste påstanden og mente, at forskellen var, at Rødstrømpebevægelsen var marxister, mens Økofeministerne er socialister (Thorbjørnsen 1977; Aggerholm, Kapel og Jensen 1977).

I de to indlæg er der uenighed om økofeminismens mål. For Lis Thorbjørnsen, var økofeminismens mål kvindefrigørelse på kvinders egne præmisser frem for systemets. Økofeminister havde en anden agenda end rødstrømpernes, der var fokuseret på vækst. Aggerholm, Kapel og Jensen mente derimod, at det var vigtigt at få en økologisk bevidsthed i kvindebevægelsen. De forklarede ikke løsningen på miljøproblemer ud fra kvindelige værdier ligesom Thorbjørnsen, men anvendte Schloss' argument om en fælles kvindelig interesse i miljøspørgsmålet (Thorbjørnsen 1977; Aggerholm, Kapel og Jensen 1977). Disse indlæg i Information understøtter og eksemplificerer de to tidligere skitserede økofeministiske positioner i min analyse, men tydeliggør også interne brudflader i den økofeministiske gruppe i Danmark.

Jeg vil hævde, at de forskellige positioner og brudflader i Økofeministerne ledte til kritikeres forvirring omkring et samlet økofeministisk standpunkt, men tydeliggør også en intern tolerance i den økofeministiske gruppe. Da Birgit Kristensen kritiserede økofeministerne i sit indlæg "Økofeminisme lig utopisme", bemærkede hun, at økofeministerne har ændret holdninger undervejs. Jeg tolker det som om, at det var svært for debattens kritikere at gennemskue det egentlige økofeministiske projekt, når der var divergerende økofeministiske stemmer. Økofeministernes samlede standpunkt var uklart for aktører i kvindebevægelsen. Min analyse viser, at Økofeministerne var opmærksomme på denne forvirring, men de forholdt sig forskelligt til den: Enten tog de forvirringen på egen kappe, eller også pegede man som Lis Thorbjørnsen på, at misforståelsen var kritikernes egen skyld. Trods forvirringen omkring økofeminismens projekt og standpunkt i

Danmark og interne brudflader i den økofeministiske gruppe, fremgår der ikke nogen intern kritik i den økofeministiske gruppes indlæg og værker. De forskellige økofeministiske positioner fremstod i indlæggene som internt tolererede. Ligeledes vil jeg hævde, at selvom økofeminismens projekt ikke var tydeligt for kvindebevægelsen, fremstod den økofeministiske gruppe som samlet i kraft af deres insisteren på, at miljøkrisen skulle gøres til en kvindesag. For gruppen repræsenterede økofeminismen en mulig løsning på miljøproblemer og kønslige ulighed.

Birgit Kristensens og Lise Sørensens indlæg afspejler centrale kritikpunkter af økofeminismen. Deres kritik gik på emner som arbejdsmarked, arbejdsfordeling og økonomi, samt hvorvidt økofeminismen var reaktionær. De var begge en del af kvindebevægelsen og uenige med Økofeministerne. Lise Sørensens positionerede sig ud fra en interesse i arbejderbevægelsen i sin kommentar med titlen "Økofeminisme og arbejderbevægelse". Birgit Kristensen var rødstrømpe og ville have kvinderne på arbejdsmarkedet (Kristensen 1977; Sørensen 1977). Sørensen forholdt sig kun til Aggerholms, Kapels og Jensens indlæg, mens Kristensen forholdt sig til de to økofeministiske divergerende positioner i sine debatindlæg "Lodret løgn" og "Økofeminisme lig utopisme". Generelt kritiserede både Sørensen og Kristensen Økofeministernes syn på arbejde. Sørensen stillede spørgsmål ved kritikken af fagforeningens krav om lønforhøjelse, idet "ikke også lønforbedringer skulle hænge sammen med økologisk stræben" (Sørensen 1977). Jeg tolker det som, at Sørensen pegede på, at højere velstand og dermed vækst kunne medføre en større økologisk bevidsthed. Kristensen fremhævede, at Thorbjørnsen havde misforstået Rødstrømpebevægelsen, hvilket kan tolkes som en kritik af Thorbjørnsens læsning af rødstrømpernes agenda. Bevægelsen var ifølge Kristensen ikke marxister, men "kvinder, der vil bekæmpe kvindeundertrykkelse" (Kristensen 1977). Kristensen mente, at økofeminister og rødstrømper ikke delte dagsorden, da økofeminismen var reaktionær og ikke bekæmpede kvindeundertrykkelse. Senere forholdt Kristensen sig til Schloss' kronik. Kristensens kritik af Schloss synes mindre skarp, men hun mener stadig, at Schloss heller ikke tog kvindesagen alvorligt ved at anbefale manuelt arbejde i hjemmet. I min analyse af disse to indlæg positionerer både Lise Sørensen og Birgit Kristensen sig gennem deres kritik af økofeminismen som reaktionær og økofeminismens syn på arbejdsfordeling, arbejdsmarked og ligestilling. Trods en fælles interesse i arbejdsmarkedet, havde de forskellige kritikpunkter. Sørensen var en del af

kvindebevægelsen og fokuserede på fagforeninger. Kristensen var rødstrømpe og ønskede, at kvinder kom ud på arbejdsmarkedet og dermed opnåede ligestilling (Sørensen 1977; Kristensen 1977).

Jeg argumenterer for, at særligt økofeministernes holdning til kvinde- og arbejderbevægelsen er centrale for debatten og eksklusionen af gruppen fra diverse fora. Synet på emner som arbejdsfordeling, ligestilling og økonomi skabte konflikt mellem økofeminister og rødstrømper samt andre aktører fra kvindebevægelsen som Lise Sørensen. Et eksempel på dette er uenigheden om, hvorvidt det var reaktionært at være hjemmegående. Det argumenterede kritikerne for at det var, mens økofeministerne var af den holdning, at det ikke var reaktionært, så længe manden også var hjemmegående. Uenigheden mellem grupperne blev også afspejlet i spørgsmålet om kvindens indflydelse på samfundet: Rødstrømper og andre aktører ønskede, at kvinden fik indflydelse overalt i samfundet, herunder i erhvervslivet og økonomien. Modsat mente økofeminister, at samfundsreforming var nødvendig. Der måtte skabes et mere miljøvenligt samfund fokuseret på lav vækst og forbrug. Debatten var derfor fokuseret på primært spørgsmål om ligestilling i relation til økonomiske forhold, arbejdsfordeling og -marked.

Hinds, Kristensens og Sørensens kritik tydeliggør, at kritikken af den økofeministiske gruppe drejede sig mere om kvindekamp og klassekamp fremfor miljøspørgsmål. Det er væsentligt, at debatten var fokuseret på økofeminismens løsninger fremfor miljøproblemerne. Kritikere af økofeminismen anså løsningerne som en tilbagegang for ligestillingen, mens økofeministerne samtidigt overså andre former for ulighed i samfundet.

Uenigheden peger i min analyse på en grundlæggende divergens i forståelsen af forholdet mellem ligestilling, miljø og vækst. Rødstrømper og aktører fra kvindebevægelsen prioriterede kvindens økonomiske ligestilling, mens økofeminister syntes, at den reelle ligestilling først kunne opnås, når det økologiske aspekt blev integreret i kvindekampen. Set i lyset af Hougaards analyse af venstrefløjens divergerende vækstdiskurser i perioden kan debatten mellem økofeminister og øvrige dele af kvindebevægelsen forstås som et udtryk for en bredere uenighed om vækst, økonomi og samfundsforandring. Jeg argumenterer for, at økofeministerne repræsenterede et mere væstkritisk udgangspunkt (Hougaard 2015: 17-20, 99). Rødstrømperne afviste dog ikke miljøproblemet, hvilket Hinds position som rødstrømpe og aktiv i NOAH eksemplificerer. Min analyse påviser dog,

at debattens kritikere af økofeminismen generelt havde et andet syn på sammenhæng mellem miljøproblemer og kvindesag. Jeg vil hævde, at uenighederne i debatten bidrog til, at rødstrømper og andre aktører fra kvindebevægelsen ikke anså økofeminisme som en legitim løsning på hverken miljøproblemer eller manglende ligestilling.

Trods kritikernes fokus på kvindekamp og klassekamp og Thorbjørnsens kritik af rødstrømper, var der økofeminister og økofeministiske sympatisører, der ønskede, at kvindebevægelsen var mere tolerante og inkluderende over for grupper, der delte bevægelsens grundlæggende mål. Økofeministen Aggerholm argumenterede i sit indlæg "Tiden er altid inde", at kvindebevægelsen burde forenes på trods af interne uenigheder (Aggerholm 1977). Ligeledes spurgte Lise Hansen i sit debatindlæg "Økologi og kvindekamp" til forholdet mellem kvindebevægelsen og Økofeministerne: "Hvorfor udelukker de hinanden så konsekvent. De ville være stærke i deres sammenhold om kvindens frigørelse" (Hansen 1977). Hansen sympatiserede med Thorbjørnsens økofeminisme og kritik af Rødstrømpebevægelsen. Hansens indlæg udtrykker udover et ønske om forenelighed, at økofeminismen var mere fremadskuende end Rødstrømpebevægelsen, og en økofeministisk verdensanskuelse var nødvendig (Hansen 1977). Aggerholms og Hansens indlæg påviser, at der var et ønske om tolerance og inklusion i kvindebevægelsen med plads til varierende forståelser af ligestilling, køn, miljø, klima og økonomi.

Min analyse af debatten om økofeminisme i 1977 tydeliggør spændinger mellem økofeministerne og øvrige dele af kvindebevægelsen, særligt rødstrømperne. Konflikten udsprang af uenighed om forholdet mellem miljø, ligestilling og økonomiske forhold. Økofeministerne anså en integration af miljøspørgsmålet som en forudsætning for reel ligestilling, mens kritikere af økofeminismen prioriterede kvinders økonomiske ligestilling og deltagelse på arbejdsmarkedet. Begge fløje var præget af samtidens vækstdiskurser og miljøforståelser, heriblandt venstrefløjens forskellige diskurser omkring emnerne. Økofeministerne fremstod ikke som en samlet gruppe, men repræsenterede forskellige positioner og forståelser af bevægelsens formål. Den interne mangfoldighed i gruppen skabte forvirring blandt kritikere, der havde vanskeligt ved at identificere et klart økofeministisk projekt. Trods de interne brudflader fremstod økofeministerne udadtil som en samlet gruppe gennem deres fælles insisteren på, at miljøkrisen måtte gøres til en kvindesag. Kritikernes fokus på

kvindekamp og klassekamp frem for miljøproblemer afspejlede samtidigt en grundlæggende forskel i, hvad kvindefrigørelse indebar. Samtidigt viser Aggerholms og Hansens indlæg et ønske om større tolerance og inklusion i kvindebevægelsen, hvor forskellige perspektiver på ligestilling, miljø og økonomi kunne sameksistere.

Som resultat af debatten tilbød planlæggerne af Kvindefestivalen Økofeministerne at deltage i 1977 alligevel, og dermed fik gruppen mulighed for at blive repræsenteret ved festivalen (Teltgruppen 1977). Artiklens kilder udfolder ikke, hvorvidt Økofeministerne fik adgang til at bruge Kvindehusets lokaler i København igen. I 1980 fik miljø større relevans for kvindebevægelsen, idet bevægelsen begyndte at tage højde for de økologiske problemer (Pape 1980). Den øgede relevans indikerer, at Ninon Schloss' ønske lykkedes: Den økologiske bevidsthed spredte sig i kvindebevægelsen.

Konklusion

Økofeminismen kom til Danmark i 1974 med Ninon Schloss' kronik "Økofeminisme?", hvorefter gruppen Økofeminister blev dannet. Økofeministerne kobkede underordningen af kvinden og naturen sammen. De ønskede, at kvindebevægelsen blev økologisk bevidst. I min analyse karakteriserer jeg gruppens stemmer ud fra Warrens terminologi som kulturelle økofeminister, der var en økofeministisk, der dominerende i 1970'erne. Ninon Schloss og Lis Thorbjørnsen repræsenterer i min analyse to hovedpositioner. Deres to koblinger mellem kvinde og natur afgrænser tydeligt disse positioner. Thorbjørnsen pegede på, at forholdet skyldtes såkaldte kvindelige værdier og evnen til at reproducere. Schloss derimod mente, at forholdet udsprang fra en såkaldt kollektiv kvindelig interesse i at afbøde en miljøkrise. Derudover påviser min analyse, at deres argumentation, vinkling, referenceramme og syn på kvindebevægelsen var forskellige. Fælles for positionerne var økofeminismen, kapitalismekritikken og afvisningen af vækstsamfundet som afgørende i ligestilling. Dermed skrev de sig ind i samtidens væstkritiske diskurs. De to divergerende positioner anser jeg for et forvarsel på den senere udvikling i økofeminismen, som Warren identificerer internationalt, hvor interne brydninger dannede grundlag for nye økofeministiske retninger.

Min analyse af debatten om økofeminisme påviser, at debatten særligt drejede sig om, hvorvidt Økofeministerne hørte til i kvindebevægelsen. Det manifesterede sig gennem forskellige positioner og brydninger i debatten. Det er tydeligt, at der var en uenighed mellem rødstrømper og økofeminister, men andre aktører fra kvindebevægelsen såsom Lise Sørensen deltog også i debatten. Debattens stridspunkter omhandlede særligt ligestilling i relation til arbejdsfordeling, arbejdsmarked og økonomi samt økofeminismens forhold til kvindebevægelsen. Grundet uenighed omkring disse emner, anså kritikerne af økofeminismen gruppens løsninger på ligestilling som ugyldige. Jeg tolker det som sandsynligt, at de interne positioner førte til forvirring om Økofeministernes agenda. En forvirring, der muligvis øgede kritikken af gruppen, idet modstanderne argumenterede mod forskellige økofeministiske positioner fremfor et samlet standpunkt eller en generel teori. Trods kritik af forskellige økofeministiske positioner, skar de kritiske stemmer økofeminismen over en kam og anså retningen som reaktionær. Selv med debatten i 1977 lykkedes økofeministerne med dele af deres samlede agenda: Den økologisk bevidsthed spredte sig i kvindebevægelsen, og økofeminismen blev inviteret til Kvindefestivalen i 1977 trods varslet udelukkelse fra selvsamme.

Selvom hverken Rødstrømpebevægelsen eller Økofeministerne eksisterer som aktive bevægelser i dag, markerede økofeminismens indtog i kvindebevægelsen en væsentlig dialog om miljø, klima og køn, der fortsat er relevant i dag. Koblingen mellem køn og miljø var ikke blot en teoretisk position, men også en politisk uenighed internt i kvindebevægelsen. Min analyse af de forskellige positioner i Økofeministerne og debatten i Information i 1977 understreger, at miljøargumenter kan anses som både styrkende og underminerende for ligestillingsdagsordener – og vice versa. Klimaforandringer og økologisk ustabilitet er en uomtvistelig realitet, mens kønsforskning og kampe for ligestilling oplever modstand fra konservative kræfter. Økofeministernes dialog med kvindebevægelsen i sidste halvdel af 1970'erne kan derfor ses som en forløber for nutidige og fremtidige diskussioner om sammenhæng mellem køn, rettigheder, klima, miljø og vækst.

Økofeminismens fremkomst i Danmark er stadig et forholdsvis underbelyst område, og min artikel udfolder kun en flig af økofeminismens historie. Til videre forskning vil det være oplagt at undersøge økofeminismens videre udvikling, herunder de skiftende positioner og argumenter, og dens

betydning i den nutidige debat om miljø, klima, køn og ligestilling. Ligeledes kunne gruppen Økofeministernes projekt, struktur, argumentation og interessefelter undersøges nærmere gennem deres publicerede interne tidsskrifter fra 1970'erne. Det ville også være relevant at nuancere dialogen om økofeminisme i 1970'erne yderligere med udgangspunkt i venstrefløjens kritikpunkter af og dialog med gruppen samt økofeminismens placering hos miljøbevægelsen. Endelig kunne en sammenligning af kvindebevægelsens dialog om økofeminisme med andre interne brydningspunkter i perioden bidrage til dybere forståelse af kvindebevægelsens interne kampe.

Litteraturliste

- Danielsen, Katrine 1996: *Kvinder – miljøets allierede? Kønsstereotyper og miljø i teori og praksis*. CUF. s. 24-44
- Danielsen, Oluf 2021: *50 år med miljø- og klimaministre i Danmark*. Trykværket.
- Dahlerup, Drude 2018: "Kvindeoprøret", *Samfundsøkonomen* 2018:2, s. 14-19.
- Dahlerup, Drude 1998: *Rødstrømperne bind 1*. Gyldendal.
- Dahlerup, Drude 1998: *Rødstrømperne bind 2*. Gyldendal.
- Hougaard, Asger 2015: *Vækst på venstrefløjen - Den danske venstrefløjs forhold til økonomisk vækst fra 1969-1989*. Udgivet speciale.
- Jamison, Andrew, et al. 1990: *The Making of the New Environmental Consciousness: a comparative study of the environmental movements in Sweden, Denmark and the Netherlands*. Edinburgh University Press.
- Sandbach, Francis 1978: "The Rise and Fall of the Limits to Growth Debate". *Social Studies of Science* 1978:8, s. 495-520.
<https://doi.org/10.1177/030631277800800404>

- Warren, K. J. 2001: "Feminist theory: Ecofeminist and Cultural feminist". Smelser og Baltes, Neil J. og Paul B: (red.): *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Pergamon, s. 5495-5499.
<https://doi.org/10.1016/B0-08-043076-7/03949-8>

Hjemmesider

- Farbøl, Sørensen og Olesen, Rosanna, Astrid Elkjær, Thorsten Borring et al., 1998, 5. november: "Dansk miljøpolitik, 1970-1993". *Danmarkshistorien.dk*. Benyttet 5. juni 2023 fra <https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/dansk-miljoepolitik-1970-1993>
- Fog, Kåre, 2010, 14. april: "Grænser for vækst". *Den Store Danske på lex.dk*. Benyttet 5. juni 2023 fra https://denstoredanske.lex.dk/Gr%C3%A6nser_for_v%C3%A6kst
- Gorecki, Julie 2002, 7. marts: "What Ecofeminist Françoise d'Eaubonne Can Teach Us in the Face of the Climate Emergency". *versobooks.com*. Benyttet 6. maj 2023 fra <https://www.versobooks.com/en-gb/blogs/news/5288-what-ecofeminist-francoise-d-ebaubonne-can-teach-us-in-the-face-of-the-climate-emergency>
- Noah.dk, u.å: "Økokøn". *Noah.dk*. 5. juni 2023 fra <https://www.noah.dk/vores-arbejde/oekokoen>
- Kruckow, Marianne 2023, 22. april: "Ninon Schloss". *Dansk Kvindebiografisk Leksikon på lex.dk*. Benyttet 5. juni 2023 fra https://kvindebiografiskeleksikon.lex.dk/Ninon_Schloss